

УДК 321

Психологічний вияв атрибутивних властивостей (форм) політичної влади

Світлана Бульбенюк,

кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології та соціології
Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана

Розглядаються особливості психологічного вияву базових атрибутивних властивостей (форм) політичної влади – сили, переконання, повноважень, примусу, маніпуляції й авторитету. Особлива увага звертається на з'ясування психологічного вияву атрибутивних властивостей політичної влади, виходячи з позицій теорії соціальної комунікації. Висвітлюється специфіка комунікативно-інформаційних властивостей влади.

Ключові слова: *кратологія, влада, авторитет, комунікація.*

The features of the psychological manifestation of the basic attributive properties (forms) of political power – the power, persuasion, credentials, coercion, manipulation and authority, are considered in the article. Particular attention is drawn to the elucidation of the psychological manifestation of the attributive properties of political

power based on the positions of the theory of social communication. The specific of communicative and informational properties of power is revealed.

Keywords: *kratology, power, authority, communication.*

Політична влада історично є однією з центральних категорій суспільно-політичних досліджень. Це пояснюється тим, що саме влада визнається переважною більшістю науковців осереддям політики, її важливою змістовною складовою. Втім дуже часто влада розглядається досить поверхово – як категорія, яка може стати в нагоді при здійсненні кількісного або якісного опису базових параметрів політичного життя того чи іншого суспільства. З іншого боку, доволі поширеним є підхід, відповідно до якого влада аналізується у суто механічний (або навіть механістичний) спосіб – через намагання розкласти її на складові частини, класифікувати за певними критеріями й ознаками. Таким чином, можна вести про своєрідну «розпорошеність» предмета досліджень у царині кратології. Однак сучасний світ є настільки складним, а вектори його політичного і соціального розвитку настільки непередбачуваними, що цілком логічно перед вченими постають якісно нові завдання науково-евристичного пошуку з'ясування конкретних форм, проявів, властивостей політичної влади, визначення особливостей їх трансформації в останні десятиріччя. За таких умов вивчення феномену політичної влади з огляду на необхідність виокремлення психологічних аспектів її функціонування є одним з актуальних і перспективних напрямів кратологічних досліджень.

Метою представленої статті є вивчення особливостей психологічного вияву базових атрибутивних властивостей політичної влади. Серед основних завдань цієї роботи необхідно виокремити такі: 1) висвітлення психологічного аспекту функціонування шести сутнісних форм влади – сили, переконування (переконання), повноважень, примусу, маніпуляції та авторитету; 2) з'ясування психологічного вияву атрибутивних властивостей політичної влади, виходячи з позицій теорії соціальної комунікації; 3) розгляд специфіки комунікативно-інформаційних властивостей влади.

Джерельну базу статті сформували праці як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. На особливу дослідницьку увагу, на нашу думку, заслуговують книга авторитетного польського соціолога і політолога Єжі Вятра «Соціологія політичних відносин», у якій представлений системний аналіз соціопсихологічних засад функціонування політичної влади, праці знаних російських вчених М. Ільїна та А. Мельвіля «Влада» та «Слова і сенси. Досвід опису ключових політичних понять», а також робота російського науковця А. Дегтярьова «Політична влада як регулятивний механізм соціального спілкування», в яких запропонований оригінальний авторський погляд на певні аспекти кратологічної проблематики. Варто відзначити й одне з найновіших вітчизняних фундаментальних видань –

«Енциклопедію державного управління», в якій висвітлено базові підходи до розуміння специфіки функціонування політичної влади, вироблені у сучасній політичній науці та у теорії державного управління.

Феномен політичної влади є предметом дослідження не лише політології, але й таких суміжних з нею наук та субдисциплін, як політична соціологія, філософія, політична психологія, теорія держави і права. Причинами такої прискіпливої уваги до проблем кратології є, на наш погляд, по-перше, публічний характер політичної влади як її сутнісна атрибутивна властивість і, по-друге, специфіка самих владних відносин. Адже соціогенезис влади, владних відносин вкорінений у самій природі того чи іншого суспільства, у специфіці його організації й самоорганізації. З одного боку, кожне суспільство – це складна система міжособистісних, внутрішньогрупових і міжгрупових взаємодій, що зумовлює необхідність налагодження каналів соціальної, політичної, формально-юридичної, культурної комунікації. Зрозуміло, що влада як в історії, так і в сьогоденні відіграє одну з ключових ролей у функціонуванні подібних каналів комунікації різних рівнів. З іншого боку, функціонування будь-якого соціуму ґрунтується на об'єктивній його нерівності, неоднорідності, і влада як яскравий вияв такої властивості суспільства також постає як сукупність надзвичайно своєрідних, обумовлених факторами і чинниками різного характеру, відмінностей субординаційного, ієрархічного, вертикального порядку.

Єжі Вятр формулює наступні, ключові для розгляду психологічних аспектів влади, питання:

- Які психічні нахили призводять до того, що одні люди прагнуть влади, а інші ухиляються від неї? Які саме суспільні умови й особистісні чинники формують такі нахили?

- Якою є залежність між методами здійснення влади та методами боротьби за владу, з одного боку, і рисами психіки людей, котрі беруть участь у цій боротьбі, - з іншого? Чи є певні риси психіки функціональними щодо існуючих політичних умов та як це впливає на відбір людей, які здійснюють владу?

- Якими є механізми і психологічні джерела політичних конфліктів та як вони співвідносяться з тими суспільними умовами, що породжують ці конфлікти?

Усі перелічені питання, як бачимо, зачіпають проблематику психологічного аспекту тих чи інших політичних явищ, у тому числі – функціонування політичної та державної влади. Польський науковець зауважує: «... ці питання є важливими, без їх з'ясування не може існувати закінчена теорія соціології політичних відносин» [1, с. 277–278].

Безумовно, що вивчення й аналіз психологічних явищ, пов'язаних безпосередньо з функціонуванням різноманітних політичних явищ завжди викликали палкі дискусії у колі філософів, соціологів, психологів, культурологів та політологів. Дослідження психологічних засад

функціонування політичної та державної влади є особливо плідними й дискусійними, тому що влада за своєю природою є амбівалентним феноменом, який поєднує у своїй структурі часто протилежні складові – матеріальні і нематеріальні, особистісні і суспільно значущі, егоїстичні й альтруїстичні тощо. До того ж, влада (як політична, так і державна) сама є цінністю, подібною до престижу, грошей.

Розгляд психологічного аспекту функціонування тих чи інших політичних явищ, у тому числі – і влади, – може бути виокремлений як автономна теоретична система, що потребує аналітичних досліджень. Причому, подібні наукові розробки можуть здійснюватися у двох основних напрямках – через вивчення прямих і зворотних зв'язків у структурі влади та владних відносин. Адже важливим є розкриття не тільки впливу владарюючого суб'єкта на об'єкт владних розпоряджень, але й навпаки.

На думку автора, у дослідженнях психології влади варто враховувати наступні шість її основних форм, що поєднують властивості і психологічного, і соціального, і політологічного характеру. Так, перша форма влади – сила. Застосування сили або загроза її застосування з найдавніших часів були найбільш поширеними засадами функціонування влади, перш за все, – державної. Переконавання (за термінологією авторів «Короткого оксфордського політичного словника» [2, с. 113]) або переконання як форма влади базується на принципі висування певних ідей, які здатні створити своєрідну психологічну залежність у суспільстві – ґрунт для здійснення подальших маніпуляцій суспільною свідомістю і громадською думкою. Третьою формою влади є повноваження. Це можливості і права влади командувати, віддавати накази, а також обов'язок підвладних суб'єктів коритися таким наказам владарюючих акторів. На думку американських дослідників, повноваження є «відокремленими від влади, хоча становлять ресурс для влади» [2, с. 113].

Примус є четвертою, взірцевою формою влади, яка заснована на контролі над людьми за допомогою погроз (або відвертих, неприхованих, або невисловлених, але таких, що маються на увазі, й сприймаються у цій якості громадянами). Примус у політологічних дослідженнях чи не найчастіше пов'язується з феноменом влади. Причому, примус у владі, як правило, розуміється у формі нав'язування волі владарюючого суб'єкту підвладним суб'єктам. Відомі російські політологи М. Ільїн та А. Мельвіль вважають, що примус як форма влади є проявом її директивного аспекту, це дозволяє дослідникам, зокрема, розглядати різноманітні прості моделі владних відносин [3, с. 151]. При цьому вкрай необхідно розмежовувати два поняття та дві форми влади – силу і примус, адже сила є більш примітивною засадою здійснення влади, тому деякі вчені (скажімо, Т. Болл) переконані у тому, що влада, заснована на силі, – це псевдовлада. Примус, у свою чергу, базується на необхідності застосування більш складних соціопсихологічних механізмів. Так, примус надає символічного змісту застосуванню сили, насильства. Фактично примус виступає формою

політично і соціально регламентованого насильства, яке сприймається підвладними суб'єктами як легітимне. До того ж, примус може розумітися в якості індивідуального способу здійснення влади, що вказує на особистісні властивості владарюючого суб'єкта.

Примус може розглядатися не тільки як форма політичної влади, але й в якості однієї з її основних функцій. У такому контексті примус виявляється як власне примус – прямий або опосередкований; як приналежності – підкуп, обіцянки, хабарі; як блокування наслідків – створення перешкод конкурентові в боротьбі за владу; як «створення вимог» – штучне формування потреб, що їх може задовольнити лише агент влади; як «розтягнення сітки влади» – залучення додаткових чинників залежності суб'єкта від влади; як шантаж – погрози нині або залякування карою за непокору у майбутньому; як підказки – ненав'язливе впровадження в масову свідомість вигідних владі настанов чи забобонів; як інформаційний прямий або опосередкований контроль – здійснюється з допомогою застережень, рекомендацій, помсти [4, с. 57 – 58]. Таким чином, примус вказує на вольову природу влади, соціальний характер владних відносин. Варто зауважити, що зі зміною соціополітичних засад функціонування сучасного суспільства спостерігається і трансформація форм та проявів владного примусу – з безпосередніх, силових за своєю сутністю, вони видозмінюються у більш приховані, замасковані під «добровільні» і такі, що є усвідомлено обраними. Подібні новітні форми владного примусу дуже часто схожі або навіть тотожні маніпуляції.

Отже, п'ята форма влади – маніпуляція, яка має свою специфіку, що відрізняє її, у тому числі, від політичного маніпулювання. Маніпуляція як форма влади, по-перше, є однією з найдавніших її властивостей і характеристик; по-друге, вона пов'язаним з таким різновидом контролю, який здійснюється і забезпечується без погроз, за переконанням американських науковців, «здебільшого використовуючи ресурси інформації та ідей» [2, с. 113–114]. Значення маніпуляції як особливої форми влади зростає за умов становлення інформаційної цивілізації. Окрім того, маніпуляція сьогодні може використовуватись як один з найефективніших, найдієвіших засобів здійснення влади, мобілізації суспільних ресурсів з метою виконання тих чи інших завдань, стимулювання політично та соціально активної або пасивної поведінки підвладних суб'єктів. Причому, в основі маніпуляції можуть лежати найрізноманітніші засоби і механізми соціопсихологічної природи.

На окрему увагу, на наш погляд, заслуговує шоста форма влади – авторитет, адже вона найтіснішим чином пов'язана з такою важливою властивістю влади, як легітимність. Авторитет у найзагальнішому вигляді є зосередженням (локусом) влади, з одного боку, та феноменом, що означає самопородження влади, з іншого боку. Адже влада створює авторитет, але, водночас, породжує його. Як підкреслює авторитетний російський дослідник М. Ільїн, за своєю природою (семантичною, у тому числі)

«авторитет перш за все є приналежністю, властивістю, характеристикою певних владних суб'єктів або центрів влади» [5, с. 204]. Науковець пропонує розглядати три основні напрями тлумачення авторитету у контексті вивчення політичної та державної влади: 1) авторитет – це форма, вияв і результат здійснення влади, що використовується нарівні з такими опосередкованими формами, як вплив, примусовий контроль, насильство; 2) авторитет як різновид влади, тобто легітимне керівництво, здатне спрямовувати дії і думки інших політичних суб'єктів без використання примусу і насильства; 3) авторитет – джерело і зміст влади, коли сама влада перетворюється у форму реалізації авторитету [5, с. 203].

Таким чином, при усьому розмаїтті форм, методів і способів здійснення політичної та державної влади авторитет необхідно досліджувати особливо детально. Адже саме авторитет як форма влади, її зміст і результат спирається на свідомі та конструктивні основи політичної і соціальної діяльності. Авторитет може розглядатися в якості символічної міри легітимності влади, що має психологічну природу, яка чітко відстежується. У зазначеному контексті авторитет влади трактується як «керівництво, яке визнається підвладними та здатне спрямовувати думки і дії інших політичних суб'єктів, не використовуючи примусу або насильства» [3, с. 156]. Авторитет виконує дуже важливу так би мовити «психотерапевтичну» функцію влади, бо саме завдяки авторитету влада сприймається як система обов'язків, як атрибут і вияв міжособистісних відносин на рівні суспільства і держави. Авторитет влади може бути джерелом і творцем суспільної злагоди завдяки здатності легітимних політичних керівників виявляти, концентрувати і посилювати найважливіші моменти згоди на соціальному рівні.

Як бачимо, кожна з наведених вище атрибутивних властивостей (форм) політичної влади має спільні витoki соціопсихологічної природи, а саме – особливий різновид впливу – владно-вольовий вплив, який базується на можливостях застосування права й організаційної діяльності держави. Цей владно-вольовий вплив є своєрідним синтезом як особистісних, емоційно забарвлених характеристик суб'єкта владних відносин, так й об'єктивних факторів – права, моралі, державної організації. До того ж, системний аналіз психологічного вияву атрибутивних властивостей політичної влади вимагає обов'язкового врахування наслідків реалізації владно-вольового впливу, визначення ступеня їх передбачуваності і прогнозованості. Таким чином, соціопсихологічну природу політичної влади, на наше переконання, варто досліджувати за допомогою категорій «здатностей», «можливостей», «вольових зусиль», які не тільки конкретизують науково-теоретичні пошуки, але й дають змогу більш системно висвітлити феномен влади, реалізацію владно-вольового впливу за тих чи інших умов політичного життя суспільства.

Американський дослідник Ч. Бернард у своїй теорії «сприйняття влади» стверджує, що об'єкт владних відносин вважає владні вказівки

(накази) тільки у тому випадку авторитетними (а значить – й власне владу як таку, що має авторитет – С. Б.), коли вони відповідають наступним вимогам:

- той, хто підкорюється, може зрозуміти й розуміє наказ;
- у момент отримання наказу підвладний не вважає його несумісним зі спільними цілями;
- під час прийняття власного рішення на виконання наказу підвладний вважає його сумісним зі своїми інтересами й намірами;
- об'єкт здатний інтелектуально та фізично виконати наказ [6, с. 65].

Отже, проблема авторитету (авторитетності) влади є обопільною. Авторитет завжди зумовлює наявність взаємного зв'язку між суб'єктом й об'єктом владних відносин. Причому, такий взаємний зв'язок має унормовуватися єдиними правилами, а також спиратися на усталені у даному суспільстві принципи соціальної комунікації.

Одним з базових принципів соціальної комунікації, що властивий для більшості суспільств, є принцип дистанції влади – «ступеню, на якому люди, наділені меншою владою, приймають факт нерівномірного її поділу» [7, с. 98]. Означене прийняття субординаційних характеристик влади, на думку автора, багато в чому є саме психологічним за своєю природою та соціальним або соціокультурним за своїм призначенням. Це обумовлює наступну особливість: у суспільствах з високим ступенем дистанції влади ієрархія вважається нормальним явищем, а кожен член соціуму займає у ньому певне, чітко визначене місце, «грає» свої особливі соціальні ролі та виконує специфічні функції. Як зазначає український дослідник Т. Брус, культура, якій притаманний високий ступінь дистанції влади, характеризується конформізмом, прислужливістю, авторитарністю. І навпаки, якщо у суспільстві низька дистанція між владою і людиною, то представники цього суспільства схильні до новацій, винахідливі, енергійні [7, с. 99].

Тому цікавим, на нашу думку, є запропонований авторитетним російським науковцем А. Дегтярьовим підхід щодо виокремлення для системного аналізу феномену політичної влади базових компонентів у структурі комунікації в межах державно-публічної влади. Такими компонентами, відповідно до концепції політолога, виступають: 1) агенти; 2) цінності; 3) способи (інструментально-інституційні); 4) ресурси. «Взаємодія між ними і визначає, на наш погляд, усю палітру відносин, що виражаються у російській мові поняттями «панування» та «підпорядкування», «воля» та «сила», «контроль» та «розподіл», «керівництво» та «лідерство», «управління» та «тиск», «владарювання» та «вплив», «авторитет» та «насильство» тощо», - зауважує дослідник [8, с. 115].

Отже, серед комплексу атрибутивних характеристик влади особливе місце належить їй комунікативно-інформаційним властивостям. Це група порівняно «новітніх» властивостей політичної влади, адже вони виходять на авансцену владних відносин в останні десятиріччя

XX століття та пов'язані з розвитком базових засад інформаційного (постіндустріального) суспільства. Такі авторитетні політичні мислителі сучасності, як Джон Гелбрейт, Олвін Тоффлер, Деніел Белл, переконані у тому, що за нових цивілізаційних умов кардинальним чином змінюється і характер політичної влади. Знання й інформація – це ті властивості, які визначатимуть сутність влади у найближчому майбутньому, витісняючи поступово на другий чи навіть на третій план політики колись ключові кратичні фактори і чинники – насильство (силу), багатство, могутність.

Окрім того, комунікативно-інформаційні властивості влади спричиняють поступове формування і становлення якісно іншої природи політичної влади, для якої, скажімо публічність, транспарентність, конкурентність отримують нові, відмінні від колишніх форми прояву. Таким чином, відбувається поступова, часто непомітна на перший погляд трансформація як форми, зовнішніх проявів, так і самої сутності, змісту політичної влади, яка постає сьогодні в якості абсолютно інакшого соціополітичного феномену. Означеній проблематиці, на наше переконання і мають бути присвячені майбутні дослідження у царині кратології, бо саме вони ставлять як перед науковцями, так і перед політиками важливі завдання теоретичного та прикладного характеру.

Література:

1. **Вятр Е.** Социология политических отношений: Пер. с польск. / Под ред. Ф. М. Бурлацкого. / Е. Вятр. – М. : Изд-во «Прогресс», 1979. – 462 с.
2. Короткий оксфордський політичний словник. – К. : «Основи». – 2005. – 789 с.
3. **Ильин М. В.** Власть. / М. В. Ильин, А. Ю. Мельвиль. // Полис. – 1997. – № 6. – С. 146–163.
4. **Троян С. С.** Порівняльні політичні системи сучасності: Навчальний посібник. / С. С. Троян. – К. : НМЦВО, 2003. – 266 с.
5. **Ильин М. В.** Слова и смыслы. Опыт описания ключевых политических понятий. Монография. / В. В. Ильин. – М. : РОССПЭН, 1997. – 432 с.
6. **Іванова Н. Ю.** Політологія: Навч. посіб. / Н. Ю. Іванова, В. Ф. Смолянчук. – К. : КНЕУ, 2011. – 347 с.
7. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. ак. держ. упр. при Президентові України; наук.-ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. / Том 1: Теорія державного управління. – К. : НАДУ, 2011. – 748 с.
8. **Дегтярев А. А.** Политическая власть как регулятивный механизм социального общения. / А. А. Дегтярев. // Полис. – 1996. - № 3. – С. 108–120.